

Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування
України «Бережанський агротехнічний інститут»
Бережанська міська рада
Відділ культури, туризму та релігій Бережанської міської ради
БЕРЕЖАНСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

«Бережанська гімназія: сторінки історії»

матеріали XI наукової конференції

- 175-річчю проголошення у Львові Головною Руською Радою Маніфесту
про єдність галицьких і наддніпрянських українців;*
- 160-річчю від дня народження Остапа Нижанківського – композитора і
громадського діяча, організатора «Бережанського Бояну»;*
- 150-річчю від дня народження Михайла Яцківа – українського письменника,
члена модерністського угруповання «Молода муза», учня Бережанської гімназії;*
- 140-річчю від дня народження Станіслава Відацького – польського військового, педагога, громадського
діяча, почесного громадянина м. Бережани (1934);*
- 140-річчю від дня народження Володимира-Богдана Лотоцького – журналіста, редактора,
громадського діяча, учня Бережанської гімназії;*
- 140-річчю від дня народження Осипа Назарука – письменника,
українського громадського і політичного діяча, журналіста, публіциста;*
- 120-й річниці від часу заснування у Бережанах філії
Українського педагогічного товариства «Рідна Школа»;*
- 110-й річниці від дня народження Ореста Гижі – лікаря,
фольклориста, громадського діяча, збирача пісенної спадщини Лемківщини;*
- 100-річчю від дня народження Миколи Бездільного – графіка, живописця, заслуженого майстра
народної творчості УРСР;*
- а також світлій пам'яті всіх наших земляків – військових Збройних Сил України,
які героїчно загинули в боях нинішньої російсько-української війни.*

Бережанський краєзнавчий музей, 21 вересня 2023 р.

Зміст

Вітальне слово	5
Секція 1. «Бережанська гімназія: від заснування до сьогодення»	9
1. Кардинальні зміни у розвитку шкільництва на Бережанщині за перше десятиріччя незалежної України (1991 – 2001 рр.).....	9
<i>Бич Василь</i>	
2. Бережанський некрополь: до вивчення та збереження могил директорів Бережанської гімназії.....	13
<i>Проців Микола</i>	
3. До візуального пізнання минулого: культурно-мистецьке життя в гімназії (1933-1944 рр.). З колекції «Фотографії» фондової збірки Бережанського краєзнавчого музею.....	20
<i>Порохняк Вікторія</i>	
4. Олексій Тарасєв – випускник Бережанської гімназії, котрий віддав своє життя за Батьківщину.....	24
<i>Бойко Наталія</i>	
Секція 2. «Майдан та російсько-українська війна: через призму людської пам'яті, мовою документів і музейних експонатів »	28
1. Боротьба за незалежність. Нові експозиції на вимогу часу.....	28
<i>Бойко Наталія</i>	
2. Справжній офіцер. Герой російсько-української війни Сергій Мельник.....	32
<i>Пугач Наталія</i>	
3. Перший хто загинув 24 лютого – Герой України Віталій Скакун.....	36
<i>Порохняк Вікторія</i>	
Секція 3. «Польсько-українські зв'язки в історичній ретроспективі: регіональні виміри »	40
1. Українсько-польські відносин в період 1943-1944 років на території сучасної Збарзької територіальної громади.....	40
<i>Івахів Назарій</i>	
2. Петро Дунін-Борковський – «білий крук у польському політичному світі».....	43
<i>Капуста Андрій</i>	
3. Польський парадний портрет у фондах Тернопільського обласного краєзнавчого музею.....	49
<i>Ленчук Ірина</i>	
Секція 4. « Актуальні питання регіонального музейництва: історія, теорія, практика»	54
1. Творчі русла Миколи Бездільного з фондів Тернопільського обласного краєзнавчого музею.....	54

<i>Завіша Галина, Українець Наталія</i>	
2. «Горно» як метрологічна одиниця при оптовому продажі глиняного посуду в Полтавській губернії (друга половина XIX – початок XX століття).....	57
<i>Гавриш Лариса</i>	
3. Топоніміз села Виноградне (Костильники) Чортківського району Тернопільської області	62
<i>Добрянський Володимир, Гривул Ліля</i>	
4. Дослідження травертинової печери в урочищі Під монастирем поблизу села Касперівці на Заліщанщині.....	67
<i>Добрянський Володимир, Площанський Петро</i>	
5. Теоретичні засади археологічного та природничого пам'яткознавства	71
<i>Кепін Дмитро, Титова Олена</i>	
6. До питання про регіональні дослідження української гончарської культури....	74
<i>Метка Людмила</i>	
7. «Літературна Бережанщина» через призму історичної біографістики та музейної експозиції: Михайло Рудницький.....	76
<i>Парацій Володимир</i>	
8. Археологічні металеві артефакти з фондів Бережанського краєзнавчого музею: тесло та шпора (острога).....	83
<i>Парацій Володимир</i>	
9. Діячі Головної Руської Ради на графічних пам'ятках фонду Львівського історичного музею.....	89
<i>Юрейко Ольга</i>	
Секція 5. «Відомі особистості, ювілейні події».....	94
1. Творчий портрет Миколи Бездільного – музиканта, художника.....	94
<i>Біркова Євгенія</i>	
2. Константин Наумович Гудзенко – дослідник регіональної історії Голодомору 1932-1933 років (до 90-річчя Голодомору-Геноциду).....	103
<i>Висоцька Лариса</i>	
3. Шляхетський рід Городиських в історії села Коцюбинці.....	105
<i>Гринюка Богдан</i>	
4. Левко Лепкий - видатний діяч галицької інтелігенції.....	110
<i>Заяць Юлія</i>	
5. Іван Франко: Микулинці, краєзнавство і радикальна партія.....	115
<i>Капуста Андрій</i>	
6. Степан Скрипник – перший Патріарх УАПЦ.....	121
<i>Каспрук Віталій</i>	
7. Лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка Іван Білик.....	123
<i>Ликова Оксана</i>	
8. Роль митрополита Андрея Шептицького в житті Йосифа Сліпого	128
<i>Москалець Світлана</i>	
9. Унікальні медалі вшанування славетної української оперної співачки Соломії Крушельницької (до 150 річчя з дня народження).....	133
<i>Пахолко Степан, Гурмак Василь</i>	
10. Осип Назарук – співець величі Роксолани.....	136

Скоч. – Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII-XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. Том 2: Протоколи Генеральних візитацій. – Львів: Український католицький університет, 2004. – ССVIII + 512 с.

AP – Antroponimia Polski. Od końca XVI do XVIII wieku. Т. II (H-Ma), Krakow: LEXIS, 2009. – 436 s.

ZDz – Zrodla dziejowe. Т. I-XXVI, Warszawa, 1876-1915; Т. IX, 1881 – 314 s.; Т. XI, 1882 – 318 s. + VI; Т. XIX (VIII), 1889 – 308 s. + XLVI.

NKN – Na styku kultur i narodow. Galicyjskie miasta i miasteczka w jozefińskim katastrze gruntowym. Т. XLII (Bołszowce, Dźwinogród, Gródek, Mariampol i Otynia). – Krakow, 2020. – 99 s. + 49 tabl.

Список використаної літератури:

1. Бучко Г.Є. Відносні прикметники в українській антропонімії Галичини. //Snudia slovakista, 9. – с. 16-25
2. Бучко Д. Походження назв населених пунктів Тернопільщини. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – 316 с.
3. Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? – Львів : видавництво «Наша Батьківщина», 1938. – 22 с.
4. Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? //Рідна мова. – Рік VII. Число 6 (78). – Варшава: [б.в.], 1939. – с. 241-246
5. Сіреджук П. Першовитоки. Нариси історії заселення Заліщанщини від найдавніших часів до наших днів. – Київ: [б.в.], 1994. – 110 с.
6. Скочиляс І. Язловецьке намісництво на Західному Поділлі у XVII-першій половині XVIII століть: територіальний «родовід» та парафіяльна мережа (історико-географічний аспект). // Український археографічний щорічник”. – Випуск 10/11. – Том 13/14. – Київ, 2006. – с. 222-239

УДК 911

Добрянський Володимир
археолог, спелеолог, дослідник
старожитностей,
фортифікацій та топоніміки
Тернопільське відділення НТШ

Площанський Петро
науковий працівник НПП «Дністровський каньйон»

ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАВЕРТИНОВОЇ ПЕЧЕРИ В УРОЧИЩІ ПІД МОНАСТИРЕМ ПОБЛИЗУ СЕЛА КАСПЕРІВЦІ НА ЗАЛІЩАНЩИНІ

Статтю присвячено дослідженню травертинової печери в урочищі Під монастирем поблизу села Касперівці на Заліщанщині. Під час спелеологічних досліджень було встановлено, що людина не використовувала в давнину природної карстової порожнини.

Ключові слова: травертин, мікротопонім, урочище, гідронім, печера, скит, монастир, ісихазм.

Територія Західного Поділля – унікальний регіон в Україні, в якому найбільше зосереджено старожитностей, пам'яток історико-культурної спадщини та унікальних і неповторних перлин природи, які годі віднайти в будь-якому іншому куточку нашої країни. Одним із найбільш привабливих місць нашого краю є печери. Адже з огляду на географічне розташування та особливості геологічного формування території Західного Поділля тут їх найбільше. Печери – цінні пам'ятки природи, вони надзвичайно привабливі для розвитку туристичної сфери. Такі природні утворення мають велике наукове та пізнавальне значення для досліджень із географії, геології, палеонтології, спелеології тощо. Також вони є важливими об'єктами для дослідників у галузі історії та археології – адже з давніх часів люди завжди використовували печери для житла, господарських потреб, укриття під час воєнних лихоліть, культових цілей тощо.

Тому ми поставили завдання детальніше дослідити травертинову печеру в урочищі *Під монастирем*, яка розташована поблизу села Касперівці Заліщицької ОТГ і встановити,

чи людина використовувала її в сиву давнину як культову споруду. Адже назва урочища свідчить про місце знаходження в цьому масиві невідомого нам культового об'єкта.

Зазначасмо, що травертини – це геологічна формація, яка утворена у вапняковому туфі не в морських, а континентальних умовах. Процесам формування травертинової породи сприяло те, що підземні води розчиняли гірські карбонатні, сульфатні та інші породи (вапняк, гіпс, пісковик, глина) і виносили їх на поверхню. Тоді кальцити випадали й осідали, цементуючи рештки тварин і рослин. З плином часу травертинові відкладення дуже повільно, але поступово накопичувалися. Таким чином утворювалися різні напливи у вигляді карнизів, шапок тощо. Коли травертини оголювалися внаслідок постійних процесів вивітрювання, такі скелі набували химерного вигляду. Отже, травертини – це карбонатні біохемогенні відкладення, для яких характерна зерниста, щільна та інкрустаційна структура. За текстурою їх поділяють на первинні, до складу яких уходять біогенні (трубчасті, листкові, мохові, водоростеві і т. п.), абіогенні (верстувата, бракчієва) та вторинні (натічні) [1, с. 5]. Зазначимо, що більшість печер утворених у травертинах, люди здавна використовували.

Печеру *Під монастирем* /рис. 1/ уперше обстежили (08.11.2013 р.) наукові працівники Природного Національного Парку «Дністровський каньйон» Петро Площанський, Олександр Вікірчак та Андрій Бачинський. Згодом, 28.05.2015 р., її повторно обстежив та скартографував Петро Площанський. Від назви урочища, біля якого розташована печера, отримала свою назву порожнина.

Зазначимо, що печера *Під монастирем* карстова – вона горизонтальна, утворилася у

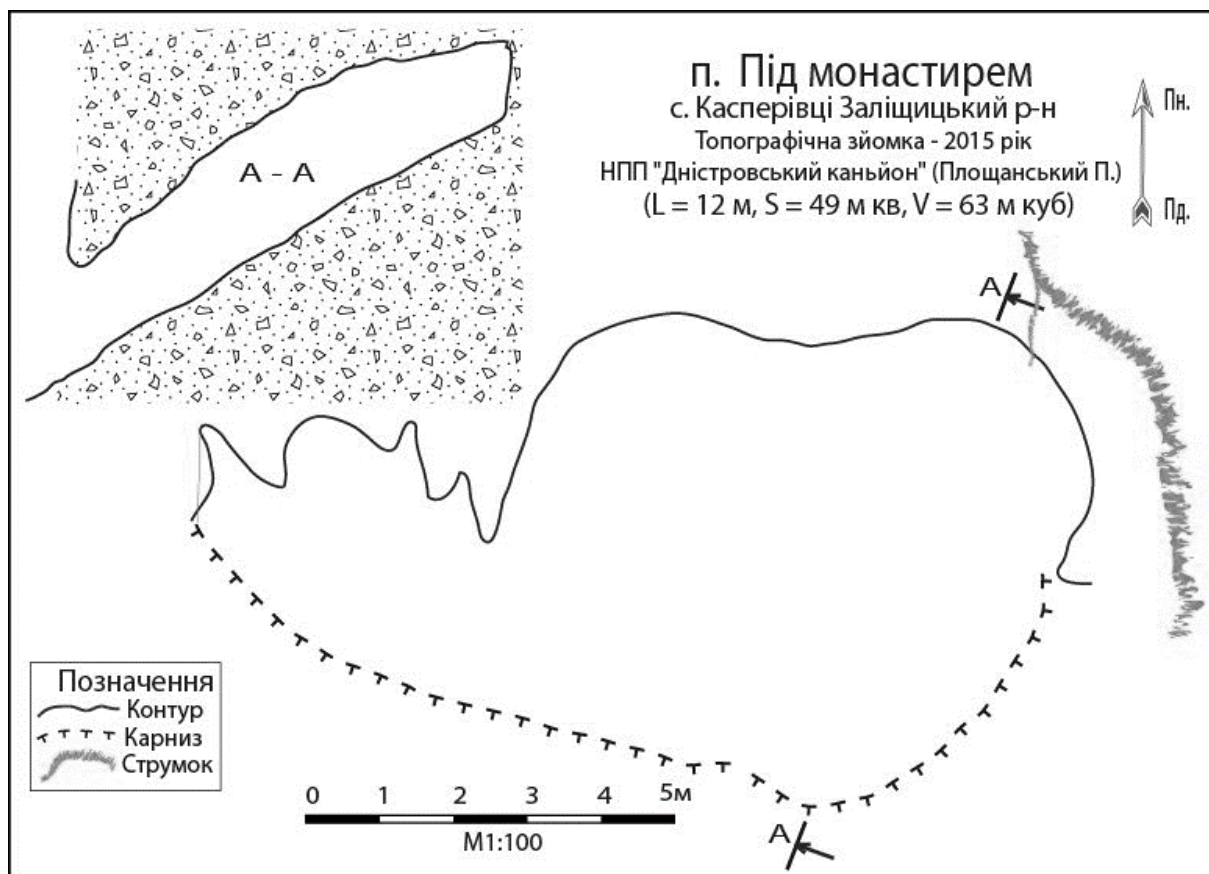


Рис.1. План печери «Під Монастирем».

травертиновій породі нижче від стінки альбських вапняків; належить до VI-Б-3 Подільсько-Буковинської карстової області, Лівобережного карстового району та Нижньотупської карстової ділянки, яка охоплює схили р. Тупа (Дупа) зі всіма ярами в межах населених пунктів: Дуплиська, Бедриківці, Касперівці. Відстань печери до найближчих населених пунктів: села Бедриковець – 1500 м на південний схід, до

Касперівців – 70 м на південь до перших будинків (урочище та вулиця мають назву *Гордолина*). За 1200 метрів на південний захід розташовані дві печери – *Гнила* і *Романтична*. Координати печери *Під монастирем*: 25°29'03,88" східної довготи та 48°40'26,40" північної широти. Загальна довжина печери становить 12 м, площа – 49 кв. м, а об'єм – 63 куб. м. Загальна ширина проходів печери сягає 5,5 м, а висота – 1,9 м. Таким чином, печера *Під монастирем* сформована у вигляді скелі, яка похило нависає на 1–7 м і тримається тільки з однієї сторони. Вона має похиле дно та вхід у вигляді широкої щілини під нависом.

Під час обстеження печери *Під монастирем* з'ясуємо:

а) за геологічною характеристикою: печера сформована в основі світло-сірого травертину завтовшки 9 м карбонатними породами, які винесені на поверхню джерелом. У задній стінці печери містяться нашарування девонських осадкових порід. Перекривальних порід немає, а підстильні – це девонські пісковики сірого кольору. У порожнині відсутня шаруватість травертинової породи, її нахил до схилу сягає 35. За генезою, печера ерозійна та гравітаційна, вона має горизонтальну тріщинуватість. Дно печери складають уламки травертину та девонські осадкові породи. Серед натічних утворень на стелі та стінах помічаємо сталактитоподібні форми діаметром 10–30 мм. Вони локалізовані зі сторони витoku струмка й утворені завдяки проникненню води в середину порожнини;

б) за геоморфологічною будовою: стіни печери мають мілкоступінчасту форму, а її стеля гладка з багатьма отворами та виямками. Ходи мають щілиноподібну форму з горизонтальним дном, а перед самим входом лежать численні уламки натічних утворень;

в) за гідрологічною характеристикою: на схід від печери в скелі є локальні гнізда з яких просочується вода, стікаючи вниз по схилу струмком, який згодом зникає в аргілітовій породі. На схід від порожнини всередину частково потрапляє вода зі струмка. Її постійний водотік спостерігаємо біля входу, розхід якого становить 5 мл/с. Також у вхідній частині помітне велике скупчення снігу та льоду в зимову пору року. В північно-східній частині печери стіни сухі, лише в 4–6 місяцях помітний капіж, розхід якого становить 1 краплю за секунду. Під час дощів, сильних злив та паводків водосток у печері немає.

З погляду природничих дисциплін науки про Землю (географія, геологія, палеонтологія, ботаніка, тощо), печера *Під монастирем* – цікавий і цінний науковий об'єкт, який перспективний щодо подальших досліджень. Стосовно археології та історії можемо беззаперечно твердити, що люди в цій печері не мешкали. Як усередині порожнини, так поряд із нею не виявлено жодних ознак антропогенного впливу, які б указували про її використання в давнину. За винятком чи збігом обставин печеру могла використовувати впродовж нетривалого часу, наприклад як укриття в негоду або під час загрози чи небезпеки в періоди воєнного лихоліття тощо. Таким чином, на підставі обстеження печери *Під монастирем* констатуємо, що порожнина була непристосована для довготривалого проживання й перебування в ній, хоча поряд протікає малопотужний струмок. Тобто антропогенне використання для довготривалого проживання було недоцільне й непрактичне.

Водночас постає риторичне запитання: чому тоді урочище, яке розляглося на широкому рівнинному плато над глибокою каньйоноподібною долиною р. Тупа (Дупа) (поблизу урочища *Гордолина*) назвали *Під монастирем*? Опитування місцевих жителів с. Касперівців не дало жодних логічних пояснень цього явища. Найцікавіше те, що серед старожилів ми не почули жодної легенди, яка б засвідчувала наявність культової споруди в урочищі. Також немає жодних згадок серед мешканців сусіднього села Бедриківців. Перш за все це стосується тих жителів, які проживають у межах населеного пункту *За греблею* – на межі Касперівцями. Безуспішними виявилися наші пошуки, аби віднайти якісь згадки про урочище в краєзнавчій та науковій літературі, яка виходила друком до 1939 року чи після Другої світової війни за межами України.

Єдиний факт, про який удалося дізнатися, – серед польового роздоріжжя в урочищі *Під монастирем* колись стояв так званий трилистий, або Святої Трійці, хрест, який під час вийовничого атеїзму, у 1950-х роках, знищила комуно-більшовицька влада. Аналогічна форма хрестів на теренах Галичини почала масово з'являтися з першої половини та середини ХІХ ст. Звісно, що жодного стосунку до «монастиря» він не мав. Це міг бути межовий чи пам'ятний хрест. Також археологічне обстеження урочища не виявило жодних ознак матеріальної культури. Вивчаючи давні документи, акти та наукову літературу, не знаходимо жодних згадок і навіть натяку про те, що в Касперівцях колись був монастир.

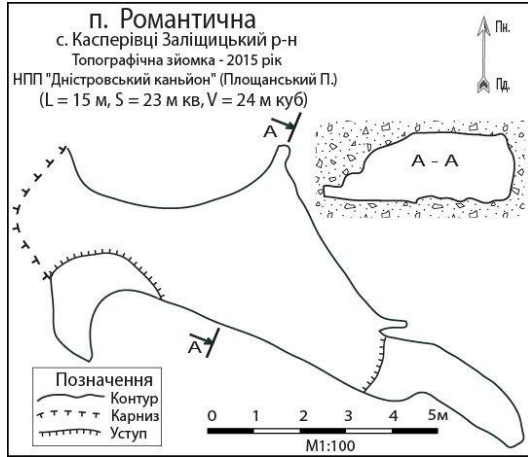


Рис. 2. План печери «Романтична».

Щоб розв'язати цей Гордіїв вузол, посилаємося на дослідження останніх десятиліть. У цій статті ми зазначали, що за 1200 м на південний захід розташовані дві печери – *Гнила* та *Романтична*. Їх виявив і дослідив у 1990 році Володимир Добрянський. Обстеження двох порожнин показало, що печера *Гнила* (координати: 25°48'23,39" східної довготи та 48°40'53,06" північної широти) має загальну довжину 7,5 м. Вона утворена внаслідок гравітаційних та ерозійних процесів, непридатна для проживання й перебування людини.

Печера *Романтична* /рис. 2/, вхід якої розташований за 25 м на південний схід від попередньої (її координати: 25°48'23,84" східної довготи та 48°40'52,27" північної широти). Печера горизонтальна, ерозійно-гравітаційна, сформована в товщі альбських вапняків світло-сірого кольору. Відкладами (наповнювачами) є суглинки, піски, дрібні уламки породи. Печера зручна для проживання. Біля її входу розташований подовгастий (проходить вздовж скель) та широкий (близько 2 м) майданчик. На стелі простежено густу кіптяву, на дні помітні сліди згарища: деревне вугілля, перепалені уламки каміння, дрібні куски глини світло-червоного, чорного, темно-коричневого кольору. Під час обстеження печери знайдено кілька фрагментів ліпної (точне датування неможливо визначити) та гончарної (ХVI–ХVII ст.) кераміки [2, с. 209-210; 4, с. 238]. З обох сторін прямокутного входу, який має розміри 1,3 x 1,3 м, у скельній породі висічено два рівнораменні грецькі хрести з незначним розширенням на кінцях /рис. 3; 4/.



Рис.3. Грецький рівнораменний хрест зліва від входу до печери «Романтична».



Рис. 4. Грецький рівнораменний хрест справа від входу до печери «Романтична».

Лише тепер можемо констатувати, що печеру *Романтична* використовував монах-самітник як окремих скит, який був пов'язаний із культом святого Онуфрія. Цей культ набув особливого поширення на території Середньої і Верхньої Наддністрянщини та Галичини в ХVI–ХVII ст. і пов'язаний із християнською релігійно-містичною течією

ісихазму. Це була філософська релігійно-містична течія, яка спочатку виникла у Візантії в XIV ст. Згодом набула поширення на землях Східної Європи, зокрема в Україні. Цей напрямок сповідував ідею «божественного світла». Тому адепти ісихазму свідомо позбавляли себе повсякденного мирського життя. Вони поселялися якомога далі від людських осель та усамітнювалися в глухих і важкодоступних місцях, для проживання використовували природні та штучні печери. Ці самітники повністю позбавляли себе всіх земних турбот і благ і свідомо піддавали себе випробуванням: постійно недоїдали, мужньо витримували холод, спрагу, хвороби. Але живучи в щоденних молитвах та пості, наче духовно наближали себе до Бога [3, 131-142].

Тому можемо припускати, що раніше серед тутешнього населення Касперівців та Бедриковець урочище, в якому розташовані печери *Гнила* та *Романтична*, мало назву *Монастир*. Звісно, печера не була й не мала статусу монастиря – адже це був окремих скит монаха-самітника. Однак народна уява має здатність гіперболізації – перебільшення минулих подій та явищ, як вони відображаються у казкових і фантастичних сюжетах. Цей мікротопонім було перенесено на сусідній масив, який отримав нову назву *Під монастирем*. З плином часу перший мікротопонім не зберігся. На його місці виник новий – *Над Гнилою*, який походить від гідроніма *Гнила*. Назва свідчить про те, що вздовж течії русла пролягають болотисті береги. До речі, до недавнього часу в урочищі *Над Гнилою* був однойменний хутір, який свою назву перейняв від урочища.

Таким чином, на підставі археологічно-спелеологічного дослідження печери *Під монастирем* стверджуємо, що цю природну карстову порожнину в давнину люди не використовували. Вона є цінною пам'яткою природи. Однак завдяки всебічним комплексним дослідженням як історичних джерел, документів, наукової літератури, так і топонімного матеріалу нам вдалося виявити нові, невідомі, сторінки минулого краю.

Джерела та література:

1. Свинко Й., Волік О. Травертинові відклади Поділля. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. -144 с.
2. Добрянський В. Участь музейних працівників в археологічних дослідженнях карстових порожнин на Західному Поділлі / В. Добрянський // Збірник праць ТО НТШ -Тернопіль: «Терно-граф», 2013. - Том 8: Музеї Тернопільщини. - с. 206-211
3. Добрянський В.К. Печерні християнські скити Лівобережжя Середнього Дністра /В.К.Добрянський // Переяславівка: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав”: Збірник наукових статей. Випуск 9(11). - Переяслав-Хмельницький: [б.в.], 2015 - с. 143-152.
4. Добрянський В., Площанський П. Про результати спелеологічного обстеження печер лівобережжя Дністровського каньйону на території Заліщицького району // Матеріали Міжнародної наукової Зконференції Пам'ятки Густані. Львів: ДІКЗ “Тустань” 2016. – С. 136–139

УДК 904:502.8:069.01

Кепін Дмитро
старший науковий співробітник,
кандидат історичних наук,
Відділ ретроспективної бібліографії,
Державна наукова установа «Книжкова палата України
імені Івана Федорова»
(м. Київ),
Титова Олена
старша наукова співробітниця,
кандидат історичних наук, доцент,
заслужений працівник культури України,
член УНК ICOMOS
(м. Київ)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АРХЕОЛОГІЧНОГО ТА ПРИРОДНИЧОГО